

ПСИХОДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Одним із важливих завдань у роботі з дітьми дошкільного віку є розвиток емоційного реагування, експресивних проявів. Для проведення ефективної розвивальної роботи слід проводити цілеспрямовану діагностику.

У добірці представлено методики різних типів: вербальні, проєктивні, діалогічні техніки. Свідомо не пропонуються загальновідомі методики, які широко представлені в літературі та є в «скарбничці» кожного психолога.

Творча група під керівництвом Світлани ОЛЕКСЕНКО, практичного психолога НМЦ практичної психології і соціальної роботи ІППО Київського університету ім. Б. Грінченка у складі:

Яніна ГУЛА, практичний психолог ДНЗ №388, м. Київ

Олена ВИШНІВЕЦЬКА, практичний психолог ДНЗ №77, м. Київ

Олена КОСТЕНКО, практичний психолог ДНЗ №99, м. Київ

Марина ПРАВИК, практичний психолог ДНЗ №311, м. Київ

Розуміння своїх почуттів є важливою умовою розвитку особистості дитини. Емоційність дошкільника характеризується мимовільністю, безпосередністю, емоції переважають над усіма іншими сферами діяльності. Однією з провідних потреб дітей цього віку є потреба в емоційному благополуччі.

Оскільки неправильних емоцій і почуттів не буває, усі вони чогось навчають, дорослі мають спрямовувати дітей на використання емоцій для оцінки власного стану та комфорту чи дискомфорту інших людей.

Для ефективної розвивальної роботи слід проводити цілеспрямовану діагностику. Такі методики необхідні для отримання фактологічної інформації та її первинної обробки.

Діагностуючи емоційну сферу дошкільника, перш за все треба звернути увагу на такі показники:

— **емоційний фон** (позитивний чи негативний), який дає інформацію про ступінь емоційного благополуччя дитини. Він є тривалою й стійкою формою прояву емоційного стану, але його можна сплутати з реакцією на ситуацію обстеження. У таких випадках ефективне використання проєктивних методик;

— **вираженість емоцій** (багатство емоційного світу, уміння проявляти емоції, передавати свої почуття конструктивними засобами). Бідність емоційних проявів, однотипність реакцій указує на необхідність додаткового вивчення особливостей дитини;

— **емоційна рухливість**, яка в дітей більша порівняно з дорослими й виявляється в швидкій зміні настрою. Але надмірно швидка й часта зміна настрою говорить про підвищену емоційну рухливість і нестабільність.

Мета: формування стандартного набору методик для діагностики емоційної сфери дитини.

У добірці представлено методики різних типів: вербальні, проєктивні, діалогічні техніки (вербальні — інтерв'ю, бесіди та невербальні — ігри з дитиною). Свідомо не пропонуються загальновідомі методики, які широко представлені в літературі та є в «скарбничці» кожного психолога.

Увагу звернено на надійність, валідність методик і фахових джерел.

Запропоновані матеріали розраховані для роботи практичних психологів із дітьми дошкільного віку. Не обов'язково використовувати весь інструментарій, адже в кожному випадку методики слід підбирати індивідуально.

Кожна методика містить: назву, прізвище автора, фахове літературне джерело, інструкцію.

обладнання, опис, інтерпретацію результатів, таблиці, протоколи або картки із завданнями.

Обираючи психодіагностичні методики, необхідно спиратися на такі критерії:

— на що спрямована методика? (на просте дослідження проявів поведінки чи на комплексне вивчення внутрішніх переживань?);

— яким чином методика визначає певну якість? (доступність стимульного матеріалу, зрозумілість інструкцій, простота виконання, здатність дітей дошкільного віку повною мірою відреагувати на запропоновані стимули);

— чи наявні розроблені норми й зрозуміла інтерпретація?

— скільки часу потрібно для проведення та інтерпретації методики?

— наскільки методика є економічною? (чи вимагає спеціального обладнання, атрибутів, апаратури, чи достатньо місця для її застосування).

Для отримання найбільш повної інформації про емоційний розвиток дитини бажано використовувати як методики, що передбачають безпосередню роботу з дитиною, так і методики, що відображають оцінку емоційної сфери дитини з боку педагогів і батьків. Тому ми поділили їх на два блоки:

— діагностичні методики дослідження емоційного розвитку дошкільників (безпосередня робота з дитиною);

— методики дослідження емоційної сфери дітей на основі аналізу інформації, отриманої від педагогів і батьків.

МЕТОДИКИ, ЯКІ ПЕРЕДБАЧАЮТЬ БЕЗПОСЕРЕДНЮ РОБОТУ З ДИТИНОЮ

МЕТОДИКА «ЯКИЙ Я?»

(за О. А. Білобрикіною)

Джерело: Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільника / Упор. І. В. Молодушкіна — Х.: Основа, 2010.

Вікова категорія: з 5 років.

Мета: виявити емоційну спрямованість загальної самооцінки дитини.

Інструкція: «Зараз я назву тобі декілька слів, послухай їх уважно, обери одне слово, яке, на твою думку, найбільше стосується тебе».

Хід проведення. Кожній дитині пропонуються сім узагальнених характеристик, що відображають певний емоційний показник оцінки, з яких вона обирає одну:

- найкращий;
- гарний;
- такий самий, як усі діти;
- поганий;
- гірший за всіх;
- іноді буваю гарним, іноді — поганим;
- не знаю.

Для того щоб дитина обміркувала й запам'ятала оцінні характеристики, психолог повторює їх декілька разів у повільному темпі, із логічними паузами.

Інтерпретація й обробка результатів

Відповіді дитини співвідносяться з одним із показників емоційного забарвлення загальної самооцінки (див. таблицю).

Адекватною та соціально бажаною є позитивна оцінка. Можливою, але такою, що вказує на недостатній розвиток почуття самоцінності, є нейтральна самооцінка. Негативний емоційний показник свідчить про втрату дитиною почуття індивідуальної та соціальної самоцінності, а індіферентний — про його несформованість, відсутність або неадекватність системи ціннісних орієнтирів. Амбівалентний показник вказує на відсутність адекватної для цього віку стійкості в розвитку загальної самооцінки.

Таблиця

Варіанти відповідей	Емоційний знак	Бал
Найкращий Гарний Дуже гарний	Позитивна оцінка	4
Такий самий, як і всі діти	Нейтральна (невизначена)	3
Коли як: іноді гарний, іноді поганий	Амбівалентна (суперечлива)	2
Не знаю Ніякий	Індіферентна (байдужа)	1
Гірший за всіх Поганий Найгірший	Негативна	0

БЕСІДА З ДИТИНОЮ ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ НАЯВНОСТІ СТРАХІВ

Джерело: Рогов Е. И. Настольная книжка практического психолога в образовании. — М.: ВЛАДОС, 1996.

Мета: діагностика страхів дітей дошкільного віку.

Хід проведення. На початку бесіди-опитування ставиться питання: «Скажи, будь ласка, ти боїшся чи ні?..»:

1. Коли залишаєшся сам?
2. Захворіти?
3. Померти?
4. Когось із дітей?
5. Когось із вихователів?
6. Того, хто тебе покарає?
7. Бабу-Ягу, Коцю, Бармалея, Змія-Горинича?
8. Страшних снів?
9. Темряви?
10. Вовка, ведмедя, собак, павуків, змій?
11. Машин, потягів, літаків?
12. Бурі, грози, паводку?

13. Коли дуже високо?
14. У маленькій тісній кімнаті, туалеті?
15. Води?
16. Вогню, пожежі?
17. Війни?
18. Лікарів (окрім зубних)?
19. Крові?
20. Уколів?
21. Болю?
22. Неочікуваних різких звуків (раптово падає, стукає)?

Інтерпретація й обробка результатів

На основі отриманих відповідей роблять висновок про наявність страхів у дошкільників. Велика кількість страхів дитини — важливий показник невротичного стану групи ризику. Для безпомилкової діагностики емоційних особливостей потрібно враховувати досвід життєдіяльності дитини в цілому.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ (Дорофєєва Є. Т.)

Джерело: Диагностика психических состояний детей дошкольного возраста / Учебно-метод. Пособие. Сост.: С.В. Велиева, СПб.: Речь, 2005. — С.224—228.

Мета: оцінка емоційного стану дитини через зміну чутливості за трьома основними кольорами.

Хід проведення. Дитині видають три картки різного кольору (червона, синя, зелена) розміром 7х7 см і пропонують розкласти їх за бажанням. Процедура повторюється три рази.

Інструкція при першому пред'явленні: «Подивися уважно. Перед тобою лежать три картки різного кольору — червона, синя й зелена. Обери з них ту, яка тобі найбільше подобається».

Інструкція, коли вибір дитиною зроблений: «А тепер картку якого кольору обереш»? Третя, остання картка, також фіксується в протоколі. При пред'явленні карток у середині і

в кінці спілкування інструкція не змінюється: «Обери з них ту, яка тобі найбільше подобається за кольором. А із цих двох, що залишилися, яка тобі більше подобається?».

За результатами обстеження заповнюється протокол на кожну дитину. У протоколі обстеження фіксується три варіанти зміни кольорів і проводиться аналіз стійкості психічного стану дитини.

Інтерпретація й обробка даних

Проводиться відповідно до оцінки (характеристики) психічного стану за типом зміни чутливості. Кількісна обробка відбувається за формулою:

$$X = n \times 100 \% / N.$$

де n — відоме число дітей із певним психічним станом,

N — загальна кількість дітей, X — невідомий %.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПРОТОКОЛ

Прізвище, ім'я дитини _____ Вік _____ Група дитячого садка _____ Дата заповнення _____

№ з/п	П.І. дитини	Порядок розташування кольорів при спілкуванні			Головна зміна кольору	Стійкість	Лабільність
		1 на початку	2 у середині	3 у кінці			

ОЦІНКА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЗА ТИПОМ ЗМІНИ КОЛЬОРОВОЇ ЧУТЛИВОСТІ

№ з/п	Порядок розташування кольорів	Назва емоційного стану	Характеристика емоційного стану
1	Ч—С—З	Активні афекти. Стан ефективного збудження (АЗ)	Діапазон змін від переживання, почуття нетерпимості, обурення до стану гніву, люті.
2	Ч—З—С	Переживання стану функціонального збудження (ФЗ)	Емоції, пов'язані із задоволенням потреби. Діапазон — від переживання почуття задоволення до захвату, тріумфу. Домінування позитивних емоцій
3	З—Ч—С	Стан функціонального розслаблення (ФР)	Відсутність виражених переживань. Оцінюється людиною як спокійний стан, стійкий, оптимальний для реалізації людських контактів, стосунків, різних видів діяльності, де не потрібно напруження
4	З—С—Ч	Стан функціональної напруженості, настороженості (ФН)	Орієнтовні реакції характеризуються підвищенням уваги, активністю трапляються в тих ситуаціях, коли необхідний прояв подібних якостей. Оптимальний варіант функціональної системи
5	С—З—Ч	Стан емоційного гальмування (ФГ)	Незадоволення потреб (печаль, туга, напруженість): від стану смутку до пригніченості, від заклопотаності до тривоги. Полярно ФЗ. Домінування негативних емоцій. Перенапруження всіх систем організму
6	С—Ч—З	Стан ефективного гальмування (АГ)	Трапляється здебільшого в клініці при глибоких екзогенних депресіях. Діапазон: від стану розгубленості, психологічного дискомфорту до страху. Полярно АЗ. Домінування сильних негативних емоцій

ВІДПОВІДНІСТЬ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ТИПОВІ ЗМІНИ КОЛЬОРОВОЇ ЧУТЛИВОСТІ

Зміни кольорів	Назва порушень	Характеристика емоцій
Ч—С—З	Афективне збудження (АЗ)	Позитивні емоційні стани (+)
Ч—З—С	Функціональне збудження (ФЗ)	
З—Ч—С	Функціональна розслабленість (ФР)	Нейтральні емоційні стани (*)
З—С—Ч	Функціональна напруженість, настороженість (ФН)	
С—З—Ч	Функціональне гальмування (ФГ)	Негативні емоційні стани (-)
С—Ч—З	Афективне гальмування (АГ)	

МЕТОДИКА «КОЛЬОРОВИЙ ТЕСТ СТАВЛЕНЬ»

Джерело: Диагностика эмоционально-нравственного развития / Ред. и сост. И.Б. Дерманова. — СПб., 2002. — С.44—42.

Шкала: ставлення до моральних норм.

Мета: вивчення емоційного ставлення дитини до моральних норм.

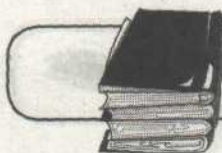
Обладнання: аркуш білого паперу (А4, 210 × 297 мм) і 8 карток різного кольору (синя, зелена, червона, жовта, фіолетова, коричнева, чорна, сіра).

Хід проведення. Дослідження проводиться індивідуально. Перед дитиною розкладають на білому папері вісім кольорових карток у довільному порядку.

Інструкція: «Уяви собі, що це чарівний будинок із чарівними віконцями. У ньому живуть різні люди. Я називатиму тобі людей, а ти сам вибереш, хто де житиме. Домовилися? Добре! У якому віконці живуть добрі люди? А ледачі?».

Далі називається весь список понять. Бажано чергувати позитивні й негативні (але не парні) моральні якості. Наприклад: добрий, ледачий, щедрий, брехливий, працелюбний тощо. При цьому кольори можуть повторюватися, тобто дитина може вибрати один і той же колір до різних понять.

Примітка. У протоколі фіксується колір, вибраний для кожного поняття, і коментарі дитини.

Інтерпретація та обробка результатів

При аналізі результатів необхідно співвіднести колір, присвоєний кожному поняттю, і його емоційне значення. Нижче наводиться коротка характеристика кожного кольору, його емоційно-психологічне значення:

- синій: добросовісний, спокійний, дещо холодний;
- зелений: самостійний, наполегливий, іноді впертий, напружений;
- червоний: доброзичливий, товариський, енергійний, упевнений, дратівливий;
- жовтий: дуже активний, відкритий, товариський, веселий;
- фіолетовий: неспокійний, емоційно напружений, має потребу в душевному контакті;
- коричневий: залежний, чутливий, розслаблений;
- чорний: мовчазний, егоїстичний, ворожий;
- сірий: в'ялий, пасивний, невпевнений, байдужий.

Досвід показує, що діти дошкільного віку зазвичай вибирають:

Добрий — жовтий і червоний кольори. Тобто діти вважають, що добра людина — товариська, доброзичлива, відкрита.

Злий — чорний колір. Цей колір вказує на егоїстичність, ворожість.

Чесний — жовтий, фіолетовий і червоний кольори. Тобто для дітей це поняття асоціюється з такими характеристиками, як потреба

в душевному контакті, товариськість, відкритість, доброзичливість.

Брехливий — чорний колір. Асоціюється з такими особистісними характеристиками, як упертість, ворожість, егоїстичність. При цьому діти майже не вибирають червоний і жовтий кольори, тобто брехун не сприймається ними як відкрита, товариська, доброзичлива, чуйна людина, із чим важко не погодитися.

Щедрий — червоний і фіолетовий кольори. Необхідно зазначити, що для дошкільника це поняття є дуже складним, ставлення до нього досить суперечливе. Дитина знає, що щедрим бути добре, але віддати своє, поділитися їй важко. Особливо це помітно в дітей до 5 років: вони нерідко вибирають навіть чорний колір. Діти старшого дошкільного віку (5—7 років) вже не обирають чорний і коричневий кольори, тим самим характеризуючи цю якість як позитивну, хоча ставлення залишається невизначеним.

Жадібний — червоний і чорний кольори. Діти вважають жадібну людину рішучою, сильною, можливо, навіть агресивною, ворожою.

Працелюбний — фіолетовий і жовтий кольори. Тобто працелюбна людина дуже активна, енергійна, готова до активних дій, може бути метушливою.

Ледачий — коричневий, сірий, синій колір. Діти справедливо вважають ледачу людину слабкою, бездіяльною, в'ялою, пасивною, а також холодною.

ТЕСТ «РОЗПІЗНАВАННЯ ЕМОЦІЙ»

(Череднікова Т.В.)

Джерело: Череднікова Т.В. Проверь развитие ребенка: 105 психологических тестов. — СПб.: Речь, 2004. — 304 с. — С. 224—228

Вікова категорія: діти 3—7 років.

Мета: перевірка здібностей розпізнавання різних видів простих і складних емоцій.

Хід проведення. Дитині пропонується розглянути 8 рядів картинок із зображенням різних персонажів, пов'язаних між собою певною емоційно значущою ситуацією (див. малюнок). Усі картинки супроводжуються спеціальними питаннями, які спрямовують дитину в пошуках потрібного зображення.

Інструкція

Дитину запитують:

Ряд 1. «Подивися на цих гномів і здогадайся, хто з них з'явався ведмедика?».

Ряд 2. «Хто з гномів втратив свій портрет?».

Ряд 3. «З ким із гномів подружиться дівчинка? Чому?».

Ряд 4. «Чому змінився вираз обличчя в Чебурашки?» і потім: «Що він відчуває на першій картинці? На середній? У кінці?».

Ряд 5. «Хто з друзів передражнює Бабу-Ягу?».

Ряд 6. «Кого з них передражнює (копіює) Баба-Яга?».

Ряд 7. «Покажи тут найдопитливішу мавпу (якщо дитина не розуміє слово «допитливий», можна пояснити: який щось цікаве, щось її займає, дивує)».

Ряд 8. «Як ти думаєш, чи вдалося вороні дістати черв'ячка з трубки чи ні? Чому?».

Малюнок

1.

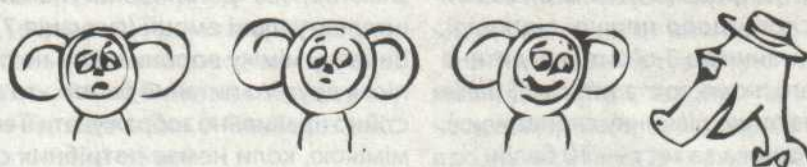
2.

3.

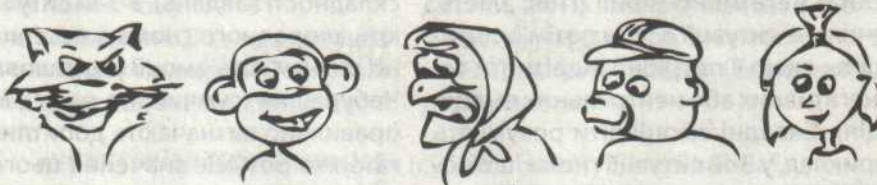
4.

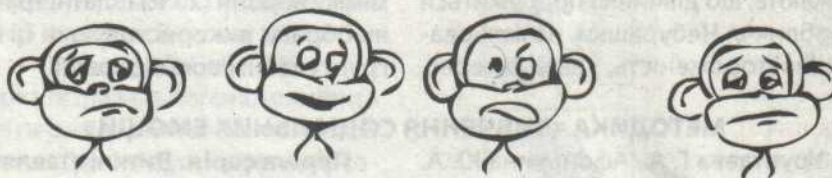
5.

6.

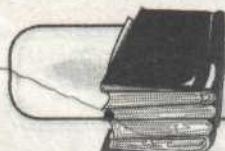

7.

8.

Інтерпретація та обробка результатів

За кожну правильну відповідь на перше питання до картинки нараховується 1 бал. Повна відповідь на друге питання до 4-ої картинки додатково оцінюється у 2 бали. Якщо на перше питання до 8-ої ситуації дитина обґрунтовує свою правильну відповідь (ні) вдалими діями черв'яка або певними об'єктивними причинами, а не емоціями прикрасі й досади у ворони, то відповідь не зараховується — 0 балів («Черв'як поповз — і ворона його не дістала» або «Труба тонка, — ворона не змогла засунути в неї дзьоб» і так далі). Правильне розуміння дитини після другого питання зв'язку між будь-якою негативною емоцією ворони (розсердилася, образилася, засумувала, засмутилася і так далі) і її невдалою спробою з'їсти черв'яка оцінюється в 0,5 балів. Дитині нараховується також 0,5 балів, якщо на перше питання до будь-якої ситуації вона спочатку дає неправильну відповідь, але потім виправляє її на правильну, не отримавши схвалення дорослого щодо першої відповіді. Якщо на перше питання до 3-ої ситуації дитина вибирає останнього гнома, то ставиться 0,5 балів («Бо він розсердився, що дівчинку скривдили»).

Максимальна оцінка за тест — 10 балів.

Середні показники успішності:

- для 5 років — 4,2 балів;
- для 6 років — 6,4 балів;
- для 7-ми років — 7 балів.

Якісний аналіз результатів

У 5 років діти найкраще розрізняють і розуміють прості негативні емоції (гнів, злість, невдоволення) — ситуації 6 і 5, а потім їх антипод — радість, якщо їй потрібно відрізнити серед інших негативних або нейтральних емоцій (4-а ситуація). Складні емоції діти розуміють важко, наприклад, у 3-ій ситуації гнома, що показує язик, часто називають веселим (а не злорадним) і вважають, що дівчинка подружиться з ним. Вираз обличчя Чебурашки, намальованого в центрі (настороженість, увага, інтерес,

очікування чогось хорошого), діти визначити не можуть. Погано розрізняють інтелектуальні емоції (ситуація 7 — допитливість, пошук інформації із цікавістю й радістю, здивування), словесно «допитливий» не розуміють майже усі. Складний випадок вираження складної емоції дітям не доступний (ситуація 8). Діти не лише не розуміють, не можуть назвати почуття ворони (досада, прикрасі, невдоволення), а й просто не помічають емоційної міміки в її зображенні, а у відповіді покликаються лише на дії черв'яка. Після другого питання емоції ворони визначають як негативні, але й після цього не обґрунтовують свою відповідь посиленням на них.

6 років. Діти практично не помиляються в 1-му і 4-му завданнях, украй рідко в 2-му й рідко — у завданнях 5 і 6. Як і раніше, помиляються в оцінці веселого й злорадного (ситуація 3), не можуть правильно визначити емоції на обличчі Чебурашки, намальованому в центрі, не знають слово «допитливий» і погано розрізняють інтелектуальні емоції (ситуація 7) (60 % дітей). Виразну міміку ворони часто не помічають, але після другого питання багато хто здатний самостійно правильно зображувати її емоції власною мімікою, коли немає потрібних слів для їх позначення, і потім правильно обґрунтувати свою відповідь (із покликанням на емоції ворони).

7 років. Діти майже безпомилково розрізняють прості негативні емоції й позитивні в альтернативному варіанті, правильно виконуючи 2, 6, 4 і 5-е завдання (у порядку зростання складності завдань). У 3-ій ситуації іноді плутають злорадного гнома з веселим, неправильно визначають емоції розташованого в центрі Чебурашки (сумний, не радіє). Майже всі діти правильно визначають допитливу мавпу й багато хто розуміє значення цього слова. Деякі діти починають самостійно звертати увагу на міміку ворони (20 %) і здатні трактувати її емоції як образу, використовуючи ці висновки в обґрунтуванні своєї відповіді.

МЕТОДИКА «ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЕМОЦІЙ»

Джерело: Урунтаева Г. А., Афонькина Ю. А. Практикум по детской психологии. — М.: ВЛАДОС, 1995

Вікова категорія: діти 3—7 років.

Мета: вивчення соціальних емоцій.

Хід проведення. Спочатку спостерігають за дітьми у різних видах діяльності. Потім проводять індивідуально 2 серії.

Перша серія. Дитині ставлять питання:

- Чи можна сміятися, якщо твій товариш впав? Чому?
- Чи можна кривдити тварин? Чому?
- Чи треба ділитися іграшками з іншими дітьми? Чому?
- Чи можна шуміти, коли інші відпочивають? Чому?

— Якщо ти зламав іграшку, а вихователь подумав на іншого, чи треба сказати, що це ти винен? Чому?

— Чи можна битися, якщо інша дитина відібрала в тебе іграшку? Чому?

Друга серія. Дитині пропонують закінчити декілька ситуацій:

Марійка й Світланка склали іграшки. Марійка швидко склала кубики в коробку. Вихователь їй сказав: «Ти зробила свою частину роботи. Якщо хочеш, іди гратися або допоможи Світланці». Марійка відповіла...

— Що вона відповіла? Чому?

Петрик приніс у дитячий садок нову іграшку — самоскид. Усім дітям хотілося пограти із цією іграшкою. Раптом до Петрика підійшов Сергійко, вихопив машину й почав гратися. Тоді Петрик...

— Що зробив Петрик? Чому?

Катя й Віра грали у квача. Катя втікала, а Віра доганяла. Раптом Катя впала. Тоді Віра...

— Що зробила Віра? Чому?

Таня й Оля грали в «дочки-матері». До них підійшов маленький хлопчик і попросив: «Я теж хочу грати». «Ми тебе не візьмемо, ти ще маленький», — відповіла Оля. А Таня сказала...

— Що сказала Таня? Чому?

Коля грав у «конячки». Він бігав і кричав: «Но, но, но!». В іншій кімнаті мама поклала спати його маленьку сестричку Світланку. Дівчинка ніяк не могла заснути й плакала. Тоді мама підійшла до Колі й сказала: «Не шуми, будь ласка. Світланка ніяк не може заснути». Коля їй відповів...

— Що відповів Коля? Чому?

Таня й Мишко малювали. До них підійшла вихователька й сказала: «Молодець, Таню. Твій малюнок вийшов дуже хорошим». Мишко теж

подивився на малюнок і сказав...

— Що сказав Мишко? Чому?

Сашко гуляв біля будинку. Раптом він побачив маленьке кошеня, яке тремтіло від холоду й тужливо нявкало. Тоді Сашко...

— Що зробив Саша? Чому?

Аналіз результатів спостереження проводять за схемою:

1. Як дитина ставиться до однолітків (байдуже, рівно, негативно), чи віддає комусь перевагу і чому?

2. Чи надає іншому допомогу і з якої причини (за власним бажанням, на прохання однолітка, за пропозицією дорослого); як це робить (охоче, допомога дієва; неохоче, формально; починає допомагати з ентузіазмом, але це швидко набридає і так далі)?

3. Чи проявляє почуття обов'язку стосовно однолітків, молодших дітей, тварин, дорослих, у чому воно виражається і в яких ситуаціях?

4. Чи помічає емоційний стан іншого, у яких ситуаціях, як на це реагує?

5. Чи проявляє турботу стосовно однолітків, молодших дітей, тварин і як (постійно; час від часу, епізодично); що спонукає його піклуватися про інших; у яких діях виражається ця турбота?

6. Як реагує на успіх і невдачі інших (байдужий, реагує адекватно, реагує неадекватно — заздрить успіху іншому, радіє чужим невдачам)?

При обробці результатів серій особливу увагу звертають не лише на правильність відповіді дитини, а й на її мотивування. Ці спостереження зіставляють, роблять висновок про сформованість соціальних емоцій і їх вплив на поведінку дітей різного віку.

«ЕСТЕТИЧНІ ПОРІВНЯННЯ» (субтест із тесту Біне-Симона)

Вікова категорія: діти 4,5—5 років

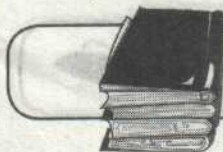
Джерело: Чередникова Т.В. Проверь развитие ребенка: 105 психологических тестов. — СПб.: Речь, 2004. — 304 с. — С. 224—228.

Мета: перевірка пізнавального компонента емоцій, здібності переживати естетичні емоції.

Хід проведення. Дитині пропонується розглянути набір із 6 зображень осіб жінок різного віку й емоційного стану (3 ряди малюнків по 2 в кожному). Порівнюючи попарно картинки в ряду, дитина повинна вибирати з кожної пари найгарніше обличчя.

Інструкція. «Подивися уважно на ці дві особи. Скажи, хто красивіший?».

Інтерпретація результатів

Дитина, починаючи з 4,5 років, відповідає своєму розумовому віку, якщо правильно виконує всі завдання. Трапляється, що при високих або нормальних показниках інтелек-

туального розвитку, отриманих в інших тестах, дитина не справляється із цим завданням. Це може бути пов'язано з деякими особливостями її характеру або умовами виховання (дитячий будинок).

МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ НА ОСНОВІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ПЕДАГОГІВ І БАТЬКІВ

АНКЕТА НЕРВОВО-ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ ТА ЇЇ ЕМОЦІЙНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ (А.В.Запорожець)

Джерело: Панфилова М. А. Игротерапия общения: тесты и коррекционные игры. Практическое пособие для психологов, педагогов и родителей. — М.: ГНОМИД, 2001. — 160 с.

Мета: визначити особливості нервово-психічного розвитку дітей та їхнього емоційного стану.

Інструкція. Охарактеризуйте сон, апетит і емоційний стан Вашого малюка:

1. а) Як він засинає: швидко чи повільно; чи вимагає, щоб із ним посиділи, щоб не вимикали світло тощо?

б) як спить: міцно, спокійно чи ні, кричить, плаче, розмовляє уві сні?

в) як прокидається (відразу чи ні), у якому настрої: веселому, спокійному, роздратованому, у сльозах?

2. а) Як він їсть: охоче чи ні, обирає їжу чи ні;

б) їсть швидко чи повільно;

в) як їсть: сам чи з допомогою дорослих;

г) як діє похвала або докора; чи Ваша оцінка нічого не змінює?

3. Чи помічаєте Ви прояви страху у Вашого малюка:

а) у темній кімнаті;

б) під час покарання, окрику, незадоволення дорослими поведінкою дитини або за інших обставин (яких?)?

4. Чому радіє Ваша дитина і що викликає в неї сум, незадоволення, образу? Як довго дитина це переживає?

5. Чи вміє Ваша дитина співчувати близьким людям?

6. Які емоції спостерігаються під час гри дитини? Як вона їх проявляє: жаліє чи карає ляльку? Доброзичливо поводить дитина з однолітками чи ні?

7. Чи вміє дитина відстоювати свої інтереси перед батьками, іншими членами сім'ї, однолітками?

8. Якими засобами дитина відстоює свої інтереси: знаходить аргументи, умовляє, вимагає, плаче?

ВИВЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТИНИ З ЕМОЦІЙНИМИ ПРОБЛЕМАМИ

Джерело: Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника / Упор.: С.Є. Кулачківська, Т.О. Піроженко. — К.: Світлич, 2003. — 40 с.

Мета: виявити, коли і які саме емоційні проблеми виникають в окремих дітей, з'ясувати з кожною дитиною особливості їх розв'язання, визначити засоби усунення їхніх причин.

Протокол спостережень за дитиною

Прізвище, ім'я дитини _____ Вік _____ Дата проведення спостереження _____

№	Показник для оцінювання	Факти	Аналіз
1	Чи цікавиться дитина діяльністю інших дітей: а) на заняттях; б) у вільний час?		
2	Чи виявляє негативні емоції при виконанні режиму та чи вміє їх опанувати?		
3	Чи адекватно ставиться до: а) несподіваних ситуацій; б) успіху; в) невдачі?		

4	Як виявляє свої негативні емоції: а) словами; б) діями (їх характер)?		
5	Чи дозволяє заспокоїти себе під час емоційного стресу: а) вихователів; б) ровесникам?		
6	Чи конфліктує з ровесниками і з яких причин?		
7	Чи виявляє чуйність до того, хто її потребує?		
8	Чи виявляє співрадість, коли хтось радіє?		
9	Який настрій переважає в дитини протягом дня: а) життєрадісність; б) незадоволення; в) часто жаліється, плаче?		

Інтерпретація та обробка результатів

Проаналізувавши протоколи спостережень за дитиною, яка має емоційні проблеми, установлюють: коли саме, у яких життєвих ситуаціях дитина

знає труднощів, як саме їх долає; об'єктивні чи суб'єктивні причини їхнього виникнення. Характеристика емоційних проблем дитини допоможе визначити зміст індивідуальної роботи з нею.

ТЕСТ-ОПИТУВАЛЬНИК «ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ Й СХИЛЬНОСТІ ДИТИНИ ДО НЕВРОЗУ» (А. Захаров)

Джерело: Готовність дітей до навчання / Упоряд.: С.Максименко, К.Максименко, О.Главник. — К.: Мікрос-СВС, 2003. — 112 с.

Мета: визначення рівня тривожності та схильності дитини до неврозу.

Інструкція батькам

Оцініть твердження, що стосується особливостей поведінки вашої дитини, залежно від поведінкових реакцій, що спостерігаються.

Якщо особливість поведінки виражена й зростає в останні роки, то пункт оцініть у 2 бали.

Якщо зазначені вияви трапляються періодично, то відповідний пункт оцініть в 1 бал.

За відсутності названих у пункті особливостей поведінки виставляється 0 балів.

Твердження:

1. Легко засмучується, багато переживає, усе занадто близько приймає до серця.

2. Коли щось не так — у сльози, плаче, не може заспокоїтися.

3. Вередує без причини, дратується через дрібниці, не може чекати, терпіти.

4. Дуже часто ображається, не терпить ніяких зауважень.

5. Украй мінливий настрій: може сміятися й плакати одночасно.

6. Усе більше сумує й засмучується без причини.

7. Як і в перші роки, знову смочє соску, папець, усе вертить у руках.

8. Довго не засинає без світла й присутності близьких; неспокійно спить, часто прокидається вночі; не може вранці відразу отямитися.

9. Стає надто збудливою, коли потрібно стримуватися, чи загальмованою і млявою при виконанні чогось.

10. З'являються виражені страхи, побоювання, боязкість у будь-яких нових, невідомих чи відповідальних ситуаціях.

11. Наростає невпевненість у собі, нерішучість у діях і вчинках.

12. Усе швидше втомлюється, відволікається, не може концентрувати увагу довгий час.

13. Усе складніше знайти з нею спільну мову, домовитися, стає сама не своя, постійно змінює рішення чи занурюється в себе.

14. Починає скаржитися на головний біль увечері чи на болі в ділянці живота вранці; часто блідніє, червоніє, упріває; чухається без видимої причини; алергія, різні висипи на шкірі.

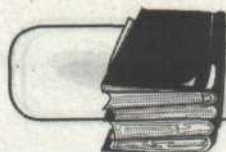
15. Знижується апетит, часто й подовгу хворіє, підвищується без причин температура, часто пропускає дитячий садок чи школу.

Оцінювання результатів

Бали, виставлені за кожним пунктом, потрібно додати.

• 30—20 балів — у дитини невроз;

• 19—15 балів — невроз був чи буде найближчим часом;

- 14—10 балів — є ознаки нервового розладу, але це не обов'язково стадія захворювання;
- 9—5 балів — є схильність до виникнення нервового розладу, необхідно бути

уважнішими до стану нервової системи дитини;

- 4—0 бали — відхилення несуттєві або є вираження вікових, змінних особливостей дитини.

БЛОК МЕТОДИК ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ, АГРЕСИВНОСТІ, ІМПУЛЬСИВНОСТІ

(Г. Лаврентьєва, Т. Титаренко)

Джерело: Психолог дошкілля № 11 (16), 2010, с. 31—34.

Вікова категорія: діти 4—5 років.

Мета: визначення рівня тривожності, імпульсивності, агресивності дошкільника.

Хід проведення. Фіксувати прояви тривожності, імпульсивності, агресивності в повсякденному спілкуванні з дитиною, у взаємодії з ровесниками й дорослими, близькими й сторонніми. Ви спостерігаєте, як дитина виконує вправи на дослідження уваги й пам'яті, мислення й здібностей, стежите за ігровою активністю.

Додаткову інформацію бажано одержати з бесід із батьками.

Ознаки тривожності

- Підвищена збудливість, напруженість, скутість;
- страх перед усім новим, незнайомим, незвичайним;
- невпевненість у собі, занижена самооцінка;
- очікування неприємностей, невдач, осуду старших;
- старанність, розвинене почуття відповідальності;
- безініціативність, пасивність, боязкість;
- схильність краще пам'ятати погане, ніж хороше.

Інтерпретація та обробка результатів

Кожна окрема ознака не є свідченням вираженої тривожності.

- Наявність 6—7 ознак свідчить про високий рівень тривожності.
- Наявність 3—5 ознак — про тривожність середнього рівня.
- Наявність 1—2 ознак — про низький рівень тривожності.

Щоб конкретизувати прояви тривожності, можна запропонувати кільком дорослим, які добре знають дитину, невелику анкету.

Інструкція: якщо твердження анкети характеризують, на вашу думку, дитину правильно, поставте плюс, якщо неправильно — мінус.

Анкета

1. Утомлюється, коли довго працює.
2. Їй важко зосередитись на чомусь.
3. Будь-яке завдання викликає надмірну тривогу.
4. Під час виконання завдання дуже напружена, скута.
5. Ніякові частіше за інших.
6. Часто говорить про можливі неприємності.
7. Як правило, червоніє при незнайомих обставинах.
8. Скаржиться, що бачить страшні сни.
9. Руки зазвичай холодні й вологі.
10. Нерідко бувають розлади шлунка.
11. Дуже пітніє, коли хвилюється.
12. Має поганий апетит.
13. Спить неспокійно, погано засинає.
14. Ляклива, багато що викликає в неї страх.
15. Зазвичай неспокійна, легко засмучується.
16. Часто не може дотримати слова.
17. Погано переносить очікування.
18. Не любить братися за нову справу.
19. Невпевнена в собі, своїх силах.
20. Боїться труднощів.

Інтерпретація та обробка результатів

- 15—20 балів — високий рівень тривожності.
- 7—14 балів — середній рівень тривожності.
- 1—6 балів — низький рівень тривожності.

Визначення агресивності

Ознаки агресивності

- Упертість, прагнення заперечувати, відмовлятися;
- забіякуватість, дратівливість;
- напади гніву, вибухи злості, обурення;
- прагнення образити, принизити;
- владність, намагання обстоювати своє;
- егоцентризм, невміння зрозуміти інтереси іншого;

- самовпевненість, завищена самооцінка.

Інтерпретація та обробка результатів

Кожна окрема ознака не свідчить про виражену агресивність. Випадкові, епізодичні

прояви впертості — також не показники високого рівня цієї властивості. Лише систематичні прояви вказаних особливостей поведінки та взаємодії можуть свідчити про агресивність дошкільника.

- Наявність 6—7 ознак — високий рівень агресивності.
- Наявність 3—5 ознак — середній рівень агресивності.
- Наявність 1—2 ознак — низький рівень агресивності.

Інструкція. Запропонуйте анкету для визначення рівня агресивності колезі (вихователеві або методисту), яка добре знає дитину, а також батькові, матері, бабусі або дідусеві, старшій сестрі (чи іншим близьким людям) цього дошкільника. Порівняйте дані й підрахуйте середній бал.

Анкета

1. Злий дух часом уселяється в неї.
2. Не може змовчати, коли чимось незадоволена.
3. Коли хтось її образить, вона обов'язково прагне поквитатися.
4. Без причини хоче вилаятися.
5. Часом із задоволенням ламає іграшки, щось розбиває, шматує, рве книжки.
6. Інколи так наполягає на чомусь, що людям навколо уривається терпець.
7. Інколи знущається з тварин.
8. Узяти верх у суперечці з нею майже неможливо.
9. Дуже сердиться, коли вважає, що хтось кепкує з неї.
10. Здається, що інколи спалахує бажання зробити якусь шкоду, шокувати інших.
11. У відповідь на звичайні розпорядження прагне зробити все навпаки.
12. Часто не за віком сварливий.
13. Вважає себе самостійною й рішучою.
14. Любить бути першою, верховодити, підкоряти собі інших.
15. Невдачі надзвичайно дратують її, намагається знайти винних.
16. Легко свариться, вступає в бійку.
17. Намагається спілкуватися з молодшими й фізично слабшими.
18. Бувають часті напади похмурої дратівливості.
19. Не вважає на ровесників, не поступається, нічим не ділиться.

20. Упевнена, що будь-яке завдання виконає краще за інших.

Інтерпретація та обробка результатів

Позитивна відповідь на кожне запропоноване твердження оцінюється в 1 бал. Підрахуйте, скільки тверджень, на вашу думку, стосується досліджуваної дитини.

- 15—20 балів — високий рівень агресивності;
- 7—14 балів — середній рівень агресивності;
- 1—6 балів — низький рівень агресивності.

Визначення імпульсивності

Ознаки імпульсивності

- Невміння чекати, нетерплячість;
- образи легко виникають і швидко минають;
- дратівливість, нестриманість;
- легке перемикання уваги, схильність відволікатися;
- безтурботність, легковажність, безвідповідальність;
- нелюбов до виконання одноманітної, скрупульозної роботи;
- прагнення нових вражень, змін.

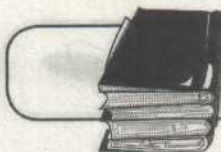
Інтерпретація та обробка результатів

Кожна окрема ознака не свідчить про високий рівень імпульсивності.

- Наявність 6—7 ознак — високий рівень імпульсивності.
- Наявність 3—5 ознак — середній рівень імпульсивності.
- Наявність 1—2 ознак — низький рівень імпульсивності.

Анкета

1. Завжди швидко знаходить відповідь на питання (можливо, неправильно, але дуже швидко).
2. Часто змінюється настрій.
3. Багато що її дратує, виводить із себе.
4. Подобається робота, яку можна виконати швидко.
5. Вразлива, але не злопам'ятна.
6. Часто відчувається, що їй усе набридло.
7. Швидко, не вагаючись, приймає рішення.
8. Може різко відмовитися від їжі, яку не любить.
9. Часто відволікається на заняттях.
10. Коли хтось із дітей на неї кричить, вона також кричить у відповідь.

11. Зазвичай упевнена, що впорається з будь-яким завданням.

12. Може нагрубіяти батькам, вихователям.

13. Часом здається, що вона переповнена енергією.

14. Це людина дії, розмірковувати не вміє й не любить.

15. Вимагає до себе уваги, не хоче чекати.

16. В іграх не дотримується загальних правил.

17. Гарячкує під час розмови, часто підвищує голос.

18. Легко забуває доручення старших, захоплюючись грою.

19. Любить організовувати й верховодити.

20. Похвала й осуд діють на неї сильніше, ніж на інших.

Інтерпретація та обробка результатів

- 15—20 балів — висока імпульсивність.
- 7—14 балів — середня імпульсивність.
- 1—6 балів — низька імпульсивність.

ПРОТОКОЛ ОБСТЕЖЕННЯ ДІТЕЙ ____ ГРУПИ НА ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ІМПУЛЬСИВНОСТІ, ТРИВОЖНОСТІ, АГРЕСИВНОСТІ

№ з/п	Прізвище, ім'я дитини	Імпульсивність			Агресивність			Тривожність		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.										
2.										
3.										
...	Усього									

ОПИТУВАЛЬНИК БАТЬКІВ, ВИХОВАТЕЛІВ

«ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДИТИНИ В ГРУПІ» (Г.Любіна, Л.Мікулік)

Джерело: Велиева С.В. Диагностика психических состояний детей дошкольного возраста. Практикум по психодиагностике. — СПб.: Речь, 2007.

Мета: визначити емоційне благополуччя дитини в групі дитячого садка.

Інструкція: «Шановні батьки, вихователі, дайте відповідь на запропоновані питання максимально відверто».

Інтерпретація та обробка результатів

Якщо на більшість запитань ви відповіли ствердно, то дитина почувається емоційно благополучно, комфортно.

Якщо на більшість запитань відповідь негативна, це свідчить про відсутність емоційного комфорту, наявність травмувальної емоційної ситуації.

ОПИТУВАЛЬНИК

№ з/п	Запитання	Так	Ні
1.	Дитина почувається впевненою щоранку		
2.	Дитина може самостійно обрати іграшки, заняття, посібники		
3.	Дитина має право на вибір діяльності		
4.	Дитина має право відмовитись від колективної діяльності		
5.	Дитина може обрати свій спосіб дії з іграшками, матеріалами		
6.	Дитина має право на власний темп роботи		
7.	Дитина може виявляти активність, ініціативу (зокрема, рухову)		
8.	Дитина відчуває себе частиною спільноти, пропонує свої рішення		
9.	Дитина відчуває свою значущість для дорослих, однолітків		
10.	Дитина відчуває себе достойною людиною		
11.	Дитина звертається по допомогу, коли щось не виходить		
12.	Дитина відчуває настрій однолітків, дорослих		
13.	Дитина може керуватись правилами поведінки		